

Аскольдова могила: історія та сучасність

Продовжимо прогулянки Печерськими пагорбами. Сьогоднішня наша мандрівка – до Аскольдової могили – однієї з найвідоміших історичних місцевостей Києва, що розташована неподалік від Дніпровського узвозу.

Окрасою Аскольдової могили є Миколаївська церква-ротонда, названа на честь святого Миколая Чудотворця.

Деякі дослідники ототожнюють місцевість із літописним Угорським урочищем, назва якого, за однією версією, походить від давньоруського «угор» – крутий берег, за другою – від угрів-кочівників, які в кінці IX ст. зупинилися в цих місцях. Перша документальна згадка про Аскольдову могилу міститься в «Повісті минулих літ» під 882 роком у розповіді про вбивство тут князем Олегом останніх князів місцевої династії – Аскольда й Діра. За свідченням літописця, Аскольд був похований на місці загибелі, що й дало назву місцевості.

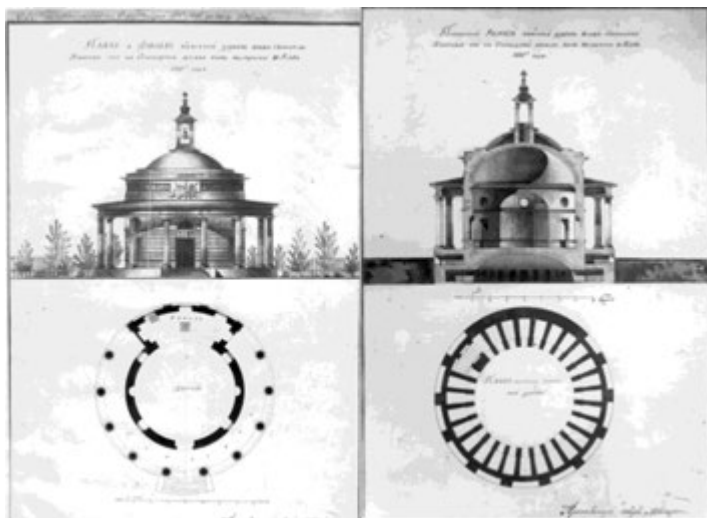
«Повість минулих літ» свідчить про значну роль місцевості в історії давньоруського Києва. Згідно з нею, тут був князівський двір з оборонними спорудами. Однак археологічних підтверджень цьому факту існує мало, можливо, тому, що на пагорбах неодноразово здійснювалися роботи з благоустрою, прокладання інженерних мереж тощо. У XIX ст. в районі Аскольдової могили було знайдено два великих скарби – майже 5 тис. арабських монет VIII–X ст. У 1853 році під час прокладання узвозу було відкрито печерний лабіринт із давньоруськими написами XI–XII ст. Тоді ж вхід до нього було засипано й місце розташування цієї пам'ятки втрачено.

За даними «Повісті минулих літ», на Угорській горі, де похований князь Аскольд, велика княгиня Ольга збудувала в X ст. церкву на ім'я його християнського патрона – святого Миколи, але вона згодом була зруйнована за наказом її сина, який, на відміну від матері, дотримувався язичницької віри та вів боротьбу з християнськими святинами. Згодом дерев'яну церкву відновили вже за часів князя Володимира, а в 1036 році на цьому місці було засновано жіночий Микільський Пустинний монастир, який у XII ст.

перетворено на Миколаївський Пустинний чоловічий монастир, центром якого був храм Святого Миколи.

З XV до початку XX ст. місцевість довкола Аскольдової могили входила до слободи Микільський Полик, що належала Пустинно-Микільському монастирю. Тут містився гончарний комплекс середини – третьої чверті XVIII ст., який було досліджено 1997 року (археологічні розвідки І. Мовчана).

У 1809–1810 роках на місці дерев'яного храму за проектом головного архітектора Києва А. Меленського (1766–1833) збудовано цегляну, круглу в плані, з класичною колонадою тосканського ордера церкву-ротонду.

У середині старого храму містився кам'яний саркофаг князя Аскольда, який не зберігся до нашого часу. Його доля, на жаль, невідома.

У 1882 році за проектом архітектора В. Ніколаєва проводився капітальний ремонт церкви, зведено нову баню.

Київ.—Аскольдова могила.

Під час капітального ремонту 1892–1893 років встановлено царські врата й північні двері, виготовлені з литої позолоченої бронзи на фабриці Шопена-Берто в Петербурзі, а образи для царських врат – у майстерні академіка живопису Васильєва. У 1893 році споруджено іконостас з білого італійського мармуру на пошанування генерал-майора Кубанського війська М. Демидовського, похованого в ошатному склепі поряд із церквою. У цей період італійська фірма Ріццолатті спорудила гранітні сходи, що вели до дубового тамбура, виконаного за рисунком художника М. Мурашка. Стіни й баню церкви розписали київські художники за ескізами В. Васнецова.

У 1913 році майстер Ч. Радкевич відремонтував і замінив колони зовнішньої галереї церкви. У 1853 році після відкриття Ланцюгового мосту через Дніпро поряд з Аскольдовою могилою упорядковано дорогу, названу Миколаївською. У 1861 році зведено будинок причту й нову огорожу навколо цвинтаря, у 1899 – двоярусну дзвіницю з високим шатровим завершенням і цегляним декором за проектом архітектора Є. Єрмакова (усе було знищено в 1930-х роках).

З XVIII ст. частину гори займав монастирський цвинтар, який став місцем поховання тогочасної аристократії та знаних киян. За свідченнями киян, через вишукані надгробки та хрести його охрестили «Царством білого мармуру».

Усього на Аскольдовій могилі з 1786 по 1934 роки поховано близько 2 тис. осіб. На цвинтарі були могили відомих громадських і політичних діячів, представників духовенства, князів, графів, губернаторів, діячів науки, літератури і мистецтва, архітекторів, композиторів, колекціонерів, меценатів. Серед поховань військових – могили учасників війни 1812 року, Кримської війни 1853–1856 років, російсько-турецької 1877–1878 років та Першої світової воєн, братські могили гусарів Київського полку (1915–1917), студентів і гімназистів, які загинули в бою з більшовицькими військами під Крутами, захищаючи УНР (1918). Тут були поховані артисти М. Соловцов і М. Глебова, льотчик П. Нестеров, професор університету Ф. Мерінг, колекціонер В. Гарновський, видавець-редактор журналу «Киевская старина» О. Лашкевич, філолог О. Селін, археограф та історик М. Юзефович, підприємець і меценат В. Смирненко; в усипальні – князь Д. Кантакузен та інші. У надмогильних спорудах некрополя переважав білий мармур, проміжки між пам'ятниками було викладено двоколірними плитами. Надгробки різноманітні за формою – від склепів до простих дерев'яних хрестів. Найошатніші з них розташовувалися на першій терасі – передусім довкола церкви. Склепів було понад 60. Особливу групу становили численні пам'ятники з біломармуровими символічними скульптурами ангелів, дітей, жінок. Характерними для цього некрополя були й

постаменти з хрестами, на яких містилися ікони. Зафіксовано понад 100 пам'ятників з портретами небіжчиків. Пам'ятники виготовлялися з чорного й сірого граніту, чавуну. Огорожі було зроблено першокласними київськими ливарниками. Вони являли собою зразок високої майстерності, вирізнялися неповторністю орнаменту. Переважну більшість могил прикрашали композиції з рослинною тематикою.

Знищення цього унікального пантеону почалося в 1919 році. 31 травня колегія Київського комунального господарства ухвалила закрити цвинтар. До 1934 року дозволялося проводити тільки підпоховання біля родичів. За клопотанням релігійної громади, яка почала діяти замість закритого Микільського Слупського монастиря, 1921 року їй було повернуто церкву на цвинтарі (функціонувала до 1934 року).

У 1932 році в некрополі було знято металеві частини надгробків та огорожі. У відповідь на запит управління Київського комунального господарства влітку 1934 року інспектура охорони пам'яток культури обласного відділу народної освіти підтвердила історичну цінність Аскольдової могили й запропонувала перетворити цвинтар на заповідник, передавши його у відання Всеукраїнського музейного містечка, яке було утворене на території Києво-Печерської лаври, під постійний нагляд інспектури. Але керівництво музейного містечка не визнало історичної цінності Аскольдової могили і вважало доцільним подальше її використання лише як парку відпочинку.

23 грудня 1934 року президія Київської міської ради, згідно з листом В. Затонського, ухвалила постанову щодо ліквідації цвинтаря та передачу цієї території у відання тресту зеленого будівництва як частину загального парку на схилах Дніпра, надгробні пам'ятники використати як матеріал для будівель та оформлення парків, мармур у великих шматках – як матеріал для скульптур, наприклад, пам'ятників вождям революції.

Протягом 1934–1935 років тривала ліквідація цвинтаря: 15 надгробків передано Художньому інституту, незначну кількість могил перенесено на Звіринецький і Лук'янівський цвинтарі. У грудні 1937 році перенесено прах П. Нестерова та інших льотчиків, а також учасників громадянської війни. Розроблено проект упорядкування території. Реконструкція здійснювалася під керівництвом архітектора П. Юрченка. Загальна площа розпланованого тут парку становила 8 га. Церкву Святого Миколи повністю перебудували на павільйон-ротонду зі знищенням розписів і поховань у її склепах.

Поряд зберігся лише склеп М. Демидовського у спотвореному вигляді. Усю перебудову завершено 1936 року. До 1940 року проведено перепланування схилів Дніпра, на яких влаштували кам'яну набережну й цілу систему парків.

Під час фашистської окупації Києва в 1941–1943 роках німці ховали своїх солдатів і офіцерів біля ротонди. У 1944 році, після визволення Києва, ці поховання було ліквідовано. З 1945 року праворуч від церкви на території, що простяглася до узвозу, ховали радянських воїнів, які загинули під час визволення Києва від фашистських загарбників. Ці два десятки могил перенесено до парку Вічної Слави в 1957 році.

З 1957 року Аскольдова могила є частиною паркового комплексу. У 1970 році парковий павільйон оголосили пам'яткою історії. Цвинтар було повністю зруйновано, а окремі поховання перенесли на Байкове та Лук'янівське кладовища. Мармурові надгробки використовували для оздоблення столичних парків, саму ротонду перетворили на ресторан, а згодом – на клуб дозвілля. У 1979 році Аскольдову могилу передали Музею історії міста Києва для використання з науковою метою. У 1980-х роках у павільйоні експонувалася виставка «Історія місцевості “Аскольдова могила”». Музей разом з Інститутом «Укрпроектреставрація» підготував проект музейного комплексу «Аскольдова могила», згідно з яким було передбачено відновлення первісного вигляду церкви Святого Миколи за проектом архітектора А. Меленського, відбудову дзвіниці, будинку причту, позначення поховань, які там існували. За браком коштів проект тоді не було втілено в життя.

У такому вигляді пам'ятка існувала до середини 1990-х, коли її передали церковній громаді Української греко-католицької церкви, яка згодом почала опікуватися територією Аскольдової могили. У 1997–1998 роках храму повернули початковий вигляд.

Ця святиня стала першим київським храмом, яку відвідав під час свого візиту до України Папа Римський Іван Павло II. У пам'ять про цю подію на фасаді споруди було встановлено меморіальну дошку.

У 1995 році відновили поминальну каплицю й освятили її на честь великого церковного свята Воздвиження Чесного Хреста Господнього. Того ж року на пошанування студентів, які загинули в січні 1918 року під Крутами, неподалік від входу до церкви встановлено дерев'яний хрест, а на початку 2012 року його було замінено на козацький хрест, виготовлений із чорного мармуру, у центрі якого висічено тризуб із символічною цитатою зі Святого Євангелія: «Найбільша любов – життя покласти за друзів».

У 1997 році ліворуч від входу на територію було встановлено пам'ятний знак у вигляді стели на згадку про проходження в IX ст. біля Києва угорських племен.

А у 2016–2017 роках збудували дзвіницю в ім'я святого Аскольда-Миколая за проектом архітектора Ю. Бородкіна.

22 травня 2019 року відбулося освячення дзвіниці, а каплиця набула статусу «військової». У ній проходять молитви за героїв, які віддали життя за волю України. У 2023 році на фасаді каплиці встановили меморіальні дошки двом полеглим в російсько-українській війні героям – Віталію Скакуну та Денису Антіпову.

З 2014 року Аскольдова могила стала місцем поховання героїв, які загинули за волю України. Це – Олександр Клітинський (1988–2014) – учасник Революції Гідності, один з героїв Небесної Сотні; Марко Паславський («Франко», 1959–2014) – солдат резервного батальйону оперативного призначення «Донбас» Національної гвардії України, кавалер ордена Данила Галицького (посмертно), який загинув під час визволення Іловайська; Герой України Дмитро Коцюбайло («Да Вінчі», 1995–2023) – доброволець, військовослужбовець, командир 1 ОМБ «Вовки Да Вінчі» ЗСУ; Андрій Пільщиков («Juice», 1993–2023) – український військовий льотчик, майор Повітряних сил, кавалер ордена «За мужність» III ступеня; Павло Петриченко (1992–2024) – військовослужбовець 59-ї бригади, Герой України (посмертно).

Парк «Аскольдова могила», розташований на схилах Дніпра, звідки з оглядового майданчика відкривається чудова панорама лівого берега Києва, – це одночасно і зелений куточок, і частка минулого, закладена в нас на віки. Ця історична місцевість завжди була улюбленим місцем киян і надихала на творчість українських митців. Серед художніх творів, які дійшли до нас, – відомі акварелі Тараса Шевченка (1846),

Василя Шернберга (1837)

та картина Івана Їжакевича (1913).

Аскольдова могила увічнена й у поетичній творчості українського класика Павла Тичини. Героям Крут, які загинули за незалежність України і яких перепоховали на Аскольдовій могилі, присвячено його вірш «Пам'яті тридцяти» (1918) – поетичний реквієм бійцям київського Студентського Куреня, які полягли в нерівнім бою під Крутами з військами Червоної армії Михайла Муравйова 29 січня 1918 року.

На Аскольдовій могилі
Поховали їх –
Тридцять мучнів українців,
Славних, молодих...
На Аскольдовій могилі
Український цвіт! –
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.
На кого посміла знятись
Зрадника рука? –
Квітне сонце, грає вітер
І Дніпро-ріка...
На кого завзявся Каїн?
Боже, покарай! –
Понад все вони любили
Свій коханий край.
Вмерли в Новім Заповіті
З славою святих. –
На Аскольдовій могилі
Поховали їх.

А найвідомішим музичним твором, пов'язаним із цією сторичною місцевістю, є опера Олексія Верстовського за романом Миколи Загоскіна «Аскольдова могила». У 1867 році цією романтичною оперою відкрив свій перший сезон постійний оперний театр у Києві.

Джерела та література

Асадчева, Т. 2020. Церква на Аскольдовій могилі – святиня, увіковічена у живописі. *Вечірній Київ*. 19.12. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/47634/>.

Аскольдова Могила. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%9C%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BB%D0%B0.

Проценко, Л. 1995. Історія київського некрополя. Київ, с. 150–180.

Проценко, Л. Аскольдова могила. *Звід пам'яток історії та культури*. URL: <https://pamyatky.kiev.ua/streets/parkova-doroga/askoldova-mogila>.

Чміль, Л. 2022. Керамічний посуд із гончарного комплексу в урочищі Аскольдова могила. 22.07. URL: <https://www.academia.edu/81686975>.

Оксана Стець
старша наукова співробітниця
науково-дослідного відділу виставкової роботи
Музею історії Десятинної церкви